

МОВОЗНАВСТВО

УДК 372.2.016:81

І. І. СРЕЗНЕВСЬКИЙ І СУЧАСНІСТЬ: МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ДІТЕЙ МОВИ

Алла Богуш
(Одеса, Україна)

У статті подано лінгводидактичні погляди І. І. Срезневського щодо навчання дітей рідної та іноземної мови; правила навчання дітей рідної мови, адресовані батькам; дано оцінку актуальності вчення педагога на сучасному етапі. Автор статті закликає фахівців до дискусії щодо поглядів ученого.

Ключові слова: І. І. Срезневський, лінгводидактика, концепція, розвиток мовлення, навчання дітей рідної мови.

В статье изложены лингводидактические взгляды И. И. Срезневского об обучении детей дошкольного возраста родному и иностранному языкам; правила обучения родному языку, адресованные родителям; дана оценка актуальности учения педагога и ученого на современном этапе. Автор статьи призывает специалистов к дискуссии по основным взглядам ученого.

Ключевые слова: И. И. Срезневский, лингводидактика, концепция, развитие речи, обучение родному языку.

The article reflects the methodic of teaching the children language on the base of lingvodidactic views of I.I.Sreznevs'kyi, which grounds on the serious linguistic basis with taking into account the social and cognitive functions of the native language, directed against scholastic ways of education.

Key words: lingvodidactic conception, native language, knowledge, skills.

Виклад основного матеріалу. Ізмаїл Іванович Срезневський – учений-філолог, славіст, фольклорист, етнограф, педагог і методист. Ім'я І. Срезневського ввійшло у мовознавчу науку як відомого вченого в галузі російської та української філології. Однак більшу частину свого свідомого життя він провів в Україні (з дитинства жив у Харкові, закінчив Харківський університет, займався науковою та викладацькою діяльністю у цьому самому університеті).

Ще в юності Срезневський зацікавивсь українським фольклором і слов'янськими мовами, які згодом почав збирати і записувати. 1831 р. у Харкові в «Українському альманасі» він надрукував свої перші записи. Любов до України сприяла підготовці до видання збірки «Запорожская старина» (1833-1838 pp.), в якій вміщено українські історичні пісні та думи, матеріали з історії України

тощо. Ця фундаментальна праця відіграла істотну роль у вивченні української мови, фольклору, в розвитку української літератури. Ім'я молодого вченого стало відомим усій Україні. Сьогодні з пошаною згадуємо ім'я І. Срезневського не тільки як філолога, а й методиста.

У книзі «Об изучении родного языка вообще и особенно в детском возрасте» автор презентує оригінальну лінгводидактичну концепцію. Щодо значення рідної мови в житті людини і суспільства. Лінгводидактичні погляди Срезневського ґрунтуються на серйозній лінгвістичній основі, з урахуванням соціальної та пізнавальної функцій рідної мови, спрямованій проти схоластичних прийомів навчання мови.

Стрижнем мовної концепції є вимога глибокого знання рідної мови кожним громадянином країни, оскільки «всіляка жива мова є народним надбанням, яким за законами природи має користуватися кожна людина, втілюючи в нього всі сили свого духу» [1, с. 103]. Автор переконливо доводить, що «знання рідної мови» не є вродженими, саме тому кожна людина зобов'язана набути їх шляхом серйозного «вивчення» мови. Що саме є вродженим? Що допоможе дитині вивчити мову? Вродженим, за словами І.Срезневського, є закон, що вимагає знання мови кожною людиною, і цей закон має бути виконаний. Якщо дитина позбавлена рідної мови, то інша мова (чужа, нерідна) займе її місце.

Учений пов'язує початок вивчення рідної мови з розвитком духовних сил дитини. «Як довго в житті потрібно триматися рідної мови як головної основи, як головного кореня всілякого освітнього розвитку духовних сил?» – запитує він. І відповідає іншим запитанням: «Хіба можна не триматися цього кореня всіма силами духу, що дає їм силу, насагу?» [1, с. 105]. І справді, тільки рідною мовою людина може правильно передати іншим найтонший поштовх свого розуму і серця, тільки через посередництво рідної мови вона легко, повно і вільно сприймає та розуміє думки інших людей.

Кінцевим рефреном означеного концептуального положення І.Срезневського є його наказ вивчати і поглиблювати знання з рідної мови: «Робота над рідною мовою у людини не припиняється ніколи, ніяким вироком природи: «Досить! Скінчили!», не припиняється в усі часи, доки розвиваються духовні сили природи». Рідна мова, констатує вчений, людині потрібна як для себе, для розумового розвитку, так і для багатьох інших. Хто ці «багато інших»? Це народ. «Народ і мова - одиниця неподільна. Народ - мова, мова - народ» [1, с. 106]. Ці мовні сентенції І. Срезневського збігаються з думками відомих українських учених (К.Ушинського, С.Русової, І.Огієнка, М. Грушевського, В. Сухомлинського), які також усе своє життя працювали над збагаченням і вдосконаленням рідної мови і вимагали цього від інших.

Слушною й оригінальною є думка І. Срезневського щодо залежності загальної освіченості народу від рівня знання рідної мови: «рідна мова має бути основою і загальної освіченості народу, і освіченості кожного з нас таким чином, щоб у ній вони зосереджувались і від неї залежали» [1, с. 107].

Отже, знання рідної мови автор називає найважливішою умовою і знаряддям освіченості кожної людини, зокрема й освіченості народу загалом. У знанні мови він виокремлює: а) знання внутрішні – знання про себе, для задоволення внутрішніх потреб розуму; б) знання зовнішні - для інших, для задоволення їхніх вимог.

Внутрішні знання передбачають знання слів і сполучуваності слів. Людина має засвоїти не лише пряме значення слова і його смисл у реченні (*золото, золота обручка, золоте серце, золоте волосся, золоте колосся; рука, ручка, рукав, рукавиця*), а й знання сполучуваності слів у видозмінах, яким слова підпорядковуються у сполученні з іншими, і образів співставлення слів у цілісних виразах думки, знання граматичних законів.

Зовнішні знання передбачають:

- вміння користуватися словами, доречно добирати їх для висловлювання думки, створювати свої слова за аналогією до інших;
- вміння поєднувати слова в закінчені фрази, речення, вирази, тексти;
- вміння зрозуміло, влучно, правильно і красиво промовляти слова і зв'язні тексти;
- вміння правильно писати (відповідно до правил граматики), щоб іншим було зрозуміло, на думку автора, повне знання мови.

Не кожна людина має такі повні знання, проте є частина знань, без яких не можна користуватися мовою, а саме:

- знання слів для позначення побутових предметів, понять, уявлень та вміння ними користуватися;
- вміння правильно і легко користуватися головними видозмінами слів у зв'язних висловлюваннях;
- володіння правильною звуковою мовою.

Як бачимо, І.Срезневський розмежовує знання мови за двома ступенями: нижчий (обов'язковий для всіх) і вищий (притаманний педагогам, ученим та ін.). На думку автора, чим більше людей намагатиметься оволодіти вищим ступенем знань з рідної мови, тим вищою буде загальна освіченість суспільства, країни.

Першого, нижчого ступеня знань діти досягають у два-чотири роки. За словами вченого, до шести-семи років дитина вже оволодіває вмінням користуватися «тією часткою мови, що необхідна для вираження уявлень і понять, зауважень і суджень відповідно до її віку» [1, с. 109]. Відтак, І. Срезневський висловлює думку, що в дошкільному віці «свобода володіння мовою ще не є справжньою свободою», оскільки дитина більше розуміє мову, ніж використовує це зрозуміле в активному мовленні, вона менше потребує слів, а більше виразів і фраз задля вираження своїх думок. Отже, в дошкільному віці завдання розвитку спілкування і зв'язного мовлення передує словниковій роботі. Це концептуальне положення І. Срезневського цілком реалізовано в сучасній лінгводидактиці.

Уміння дитини легко використовувати готові слова (наслідування) автор називає «розв'язністю», натомість дитина завжди намагається досягти «справжньої свободи щодо оволодіння мовою». Це перший ступінь знання рідної мови, за ним ідуть кілька інших, у процесі яких дитина оволодіває свободою в користуванні мовою і досягає загальної освіченості. Ці ступені дитина проходить уже в шкільному віці.

Вельми слушним є зауваження І. Срезневського щодо механічного запам'ятовування слів на ранніх етапах дитинства. Автор застерігає дорослих не зловживати дитячою пам'яттю, оскільки відомо, що дитина здатна до легкого запам'ятовування. Так, діти легко запам'ятовують слова, але, не розуміючи

значення, так само легко їх забувають, оскільки працює лише пам'ять і «не працює розум». «Розум не полюбляє користуватися тим, що набуває пам'ять, – підкреслює автор. – Розум сам опрацьовує набутий пам'яттю матеріал таким чином, що з незначної кількості «видає» багато» [1, с. 103].

Як методичні рекомендації батькам звучать такі слова вченого: «Тільки справжній друг дітей може порадити батькові й матері піклуватися насамперед про те, щоб їхня дитина засвоювала виразність рідної мови, розвивала чуття мови разом із розумом та духовними силами і в подальшій мовній освіченості дитина постійно послуговувалася цими знаннями» [1, с. 104]. Означені вимоги до методики навчання рідної мови в дошкільному дитинстві співвідносяться з класичним принципом лінгводидактики тлумачення слів, загальнодидактичними принципами свідомості і міцності засвоєння знань.

У вченні І. Срезневського знаходимо також сентенції, що навчання дітей рідної мови дотичні принципу поступовості. Так, учений зауважує, що перші зернини знання рідної мови засівають уже в перші роки життя дитини, коріння зміцнюються у роки шкільні. «Як саме нам потрібно діяти, щоб ті пагініці рідної мови і її коріння ставали з кожним роком усе міцнішими і давали паросткам усе ряснішати? – запитує він і відповідає. – Слід допомагати природі, а не заважати їй: з кожним роком поступово підвищувати вимоги до мовної освіти, робити це слід : поступово...» [1, с. 105]. Це, за переконанням педагога, одна із центральних і провідних умов навчання, яку ні в якому разі не можна підмінювати частковими. Відповідно до цієї умови І. Срезневський поділяє весь процес навчання дітей рідної мови на «дві пори».

Перша пора триває доти, доки дитина не навчиться плавно читати. Друга пора - допоки дитина не навчиться плавно писати. Впродовж першої пори, зауважує автор, дитина навчається не як учень чи учениця, а просто як дитина, якій ще не настав час учитися. Здебільшого роль учителя у цю пору виконує мати, але якщо це хтось інший, то має поводитися гак само, як вона, з особливою любов'ю до дітей.

Зовсім по-іншому ставиться педагог до другої пори навчання – коли дитина стає учнем і навчається свідомо і серйозно під керівництвом учителя (цю роль може також виконувати мати).

Щодо першої – дошкільної пори, то вчений особливо наголошує на необхідності батьків готувати дитину до навчання грамоти у школі, тоді їй буде значно легше адаптуватися до шкільного життя. Він зауважує, що до п'яти років дитина може вивчити всі літери, а через рік навчитися читати не складні слова, підписи під малюнками, назви книг тощо. Якщо батьки будуть займатися з дитиною щодня по 15-30 хв. до семи років вона плавно читатиме.

Нині проблема навчання дітей у дошкільному закладі – питання неоднозначне. Вихователі настільки захопилися навчанням дітей грамоти, що «бідні» діти мусять читати на швидкість за секундоміром, інакше їх не візьмуть до школи. Відповідно до цього слушними є вказівки І.Срезневського щодо підготовки дітей до школи як у сім'ї, так і в дошкільному закладі таким чином, щоб не підмінювати школу, не виконувати в дошкільному віці шкільну програму, оскільки це суперечить «природі» дитини. Отже, і тут бачимо принцип природододільності в дії. На думку вченого, до систематичного навчання дітей у школі потрібно обмежитися лише підготовкою руки дитини до письма:

написання олівцем окремих каракулів (елементів літер), штрихування, малювання будинків, парканів, тварин, саме це відповідає віку, і фізіологічним можливостям дитини, і її інтересам. А писати дитина навчиться у школі під керівництвом учителя.

На основі вивчення особливостей навчання дітей дошкільного віку рідної мови І. Срезневський сформулював відповідні правила:

- Розмовляйте з дитиною правильною і зрозумілою мовою, не наслідуйте вимову «дитячих» слів, не переймайтеся новими модними словами.

- Розмовляйте з дітьми літературною мовою, не допускайте помилок і мовних огріхів у своїй вимові, виправляйте їх, якщо «вони зірвалися з язика». Водночас виправляйте помилки і в дитячому мовленні як мимовільні, так і довільні.

- Розмовляйте з дітьми так, щоб вони все розуміли, не намагайтеся справити враження розумнішого (чи навпаки) за дитину, розмовляйте багатою і доступною їм мовою; пояснюйте дітям значення усіх слів, якими вони зацікавилися; давайте їм можливість висловлювати свої пояснення і зауваження.

- Не гасіть у дітей любов до слухання розповіді й оповідок, а навпаки, розвивайте її; стимулюйте дітей до творчого переказування зі вставками, інтерпретаціями.

- Читайте дітям усе, що їм цікаво, прищеплюйте любов до читання і слухання художніх творів.

- Із трьох років залучайте дітей до слухання поетичних творів; читайте їм вірші, цікаві і за змістом, і за формою. Не примушуйте дітей запам'ятовувати їх, нехай це відбувається довільно, за їхнім бажанням; пропонуйте дітям найкращі зразки усної народної творчості: прислів'я, приказки, загадки тощо.

- Використовуйте в роботі з дітьми твори мистецтва, картини художників, залучайте їх до розглядання картин і складання невеличких художніх описів за їх змістом. Водночас не зловживайте запитаннями на зразок: Скільки очей у коня? Де знаходиться дах будинку - зверху чи знизу?

Якщо дотримуватися цих правил, зауважує педагог, можна досягти мети першої пори навчання дітей рідної мови [1, с.121-122]. Слід зазначити, що більшість з означених правил віднайшли свою реалізацію в лінгводидактичних сентенціях дошкільної освіти, зокрема вимога індивідуальних занять щодо заучування віршів, підготовка руки дитини до письма, залучення дітей до розглядання репродукцій художніх картин із метою цілісного художнього сприймання їх змісту, робота з дитячою книжкою, широке використання усної народної творчості тощо.

Не обійшов увагою І. Срезневський також проблему білінгвізму, на яку він мав власний погляд. І тут він дотримується насамперед принципу природодоцільності. Його концептуальне положення щодо навчання іноземних мов полягає в тому, щоб «...діяти відповідно до закону природи, не заважати йому, не прискорювати і не уповільнювати темпи навчання мов, не силувати дитину діяти всупереч закону природи. Не можна силувати пам'ять (тобто навчати механічно), якщо розум ще не готовий до такого навчання. «Чи природно, – запитую я, - навчати дитину, яка ще не засвоїла для себе рідної мови, другої, двох чи трьох мов? Сама природа цьому не сприяє, отже, недоцільно» [1, с. 104]. Далі автор розмірковує над тим, що природа не сприяє засвоєнню дитиною 3 раннього

дитинства кількох мов водночас. Так, у ситуації, коли діти залишаються без догляду вихователя, можна побачити, що вони відразу переходять до спілкування рідною мовою. Що природа цьому не сприяє, бачимо і на прикладі дітей, яких навчили розмовляти кількома мовами, навіть досить правильно, та «чи можна це назвати живим володінням мовою?» Це «розв'язність», уважає вчений, а не свобода, не живе свідоме володіння мовою. Так само можна навчитися «видавати» себе веселим чи сумним, та чи це справжні веселість, сум?

І. Срезневський уважає неприродним навчання дітей в дитинстві кількох мов і пояснює це негативним впливом на загальний розумовий розвиток дітей. Людина може мислити лише однією мовою, констатує він. Якщо дитина говоритиме одразу кількома мовами, вона не навчиться думати жодною з них. Навіть ті, хто засвоїв кілька мов природним шляхом, у подальшому виявлялися зі слабо розвиненою мисленнєвою діяльністю.

Висновки. Справді, думки І. Срезневського в чомусь збігаються з думками сучасних учених (вивчення іноземних мов на основі рідної і в певній послідовності), а в чомусь є прямо протилежними (щодо негативного впливу на розумовий розвиток людини та її мислення). Та все-таки позитивно, що науковці не залишаються байдужими до концепції полімовного навчання людини на різних вікових етапах. Позиція І. Срезневського спонукає до дискусії, до нових експериментів, у процесі яких народжується істина, тим більше, що актуальність проблеми багатомовного і полікультурного навчання зростає з кожним днем. Безперечним позитивом ученого залишається вміння побачити проблему на багато років уперед, а завдання його нащадків - спробувати довести її істинність, чи спростувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Срезневский И. И. . Русское слово / Срезневский И. И. – М.: Просвещение, 1986.
2. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика / Богуш А. М., Гавриш Н. В. – К.: «Слово», 2007. – С. 107-112.

УДК 007: 304: 070

СПЕЦИФІКА ВИРАЖЕННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ ТЕАТРАЛЬНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ (на матеріалі спеціалізованих періодичних видань незалежної України)

Валентина Галацька
(Дніпропетровськ, Україна)

У статті розглянуто проблему інтертекстуальності як феномену постмодерністської естетики, літературознавства та теорії журналістики. Проаналізовано її проекцію на театральну журналістику незалежної України, виражену в авторській концепції дійсності, що посилює соціокомунікативний ефект.